

A FEHÉR PESTIS

Amikor Fülep Lajos néhány évi zengővárkonyi lelkészkedés után arról kezdett tudósításokat küldeni a budapesti lapoknak, hogy a Dunántúl egyes megyéiben kialakult új *értékrendben* „... a kényelem, a jólét, gondoktól mentes élet, fényűzés foglalták el a legfőbb javak helyét, s új világot teremtettek a régi helyén, melyben most már minden a legridegebb, elvakult önzést szolgálja egész az öngyilkosságig és nemzetölésig” — a felháborodás valóságos lavináját indította el maga ellen.

Nem ritka eset, hogy a beteg restelli és titkolni igyekszik betegségét. Gyógyításának megkísérlése ilyenkor bizony háládatlan feladat. S ha a beteg nem csupán egy személy, hanem sok ezer főnyi nép, mely erkölcsei pajzsként önnön hagyományát tartja maga elé és mélységesen meg van győződve a maga igazáról — a gyógyításra irányuló kísérlet nemcsak hálátlan, hanem igen veszedelmes feladat is, melynek következetes véghezviteléhez nagyfokú elszántság és bátorság kell.

De hát ki volt ez a Fülep Lajos, aki bár tudta, hogy nem csupán a „baranyai átok” áldozatául esett földművesnép, hanem a hivatalos körök haragját is magára vonja — mégis elszántan vállalta a harangok — gyógyító szándékú — félreverését?

A Téka-olvasók zömének aligha kell bemutatnom Fra Filippót, a neves esztétát és művészettörténészt, a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem nagyhírű, Kossuth-díjas professzorát, a Magyar Tudományos Akadémia tagját, aki 1970-ben — 85 esztendőskorában — hunyt el. Életművét, munkásságát egy kitűnő Téka-kötet bevezetőjében Katona Ádám értékelte néhány évvel ezelőtt.³⁹ Azóta, halálának tizedik évfordulóján — mintegy késői megkövetéseként mindama bántalmakért, melyeket az egyke kérdésének szellőztetése miatt el kellett szenvednie⁴⁰ — a Baranya megyei Zengővárkonyban ünnepélyes keretek között fel-

avatták emlékművét. Itt, „ebben az Isten háta mögötti” faluban töltötte ugyanis — önként vállalt szecesszióban — hosszú és eredményekben gazdag, harcos életének közel egyharmadát (1920—1947) az a művészet-történész, aki emellett történetesen református teológus is volt, és aki elvonulásával — szokatlan, de annál határozottabb módon — az ellenforradalom ellen emelte fel tiltakozó szavát.

Fülep Lajos szenvedélyes hangú vitairata azért ütközött oly makacs meg nem értésbe s kemény ellenállásba, mert úgymond, a családi élet titkainak kitergetésével „kipelengézezi” a jómódú dunántúli földművesnépet és emellett „indokolatlan” borúlátásával nyugtalanítja az ország közvéleményét.

Pedig ennek a közvéleménynek a felrázására ugyancsak nagy szükség volt. Fülep valóságos veszélyre hívta fel a figyelmet, mely természetesen nem csupán a dunántúli magyarságot fenyegette, hanem valamennyi viszonylagos jólétbe kerülő és a műveltség magasabb fokára fellépő népet, keleten és nyugaton egyaránt.

Igaz, a nyugati országok népessége mérőben más gazdasági és politikai adottságok között fejlődött, és ezért tömörebb, gazdaságszerkezeti szempontból egységesebb, társadalmilag konszolidáltabb volt. A nagyobb lélekszám, a kisebb gyermekhalandóság s a hosszabb életkor jó ideig feledtetni látszott az egyre csökkenő házasság-ter-

mékenységben rejlő veszélyt. Pedig ez a veszély eleven valóság volt.

Mint általában ismeretes, az iparilag legfejlettebb országokban a múlt század közepe táján meginduló népesedési korszakváltás eleinte csupán azt bizonyította, hogy a malthusi tétel kiindulópontja alapvetően hamis. Az emberekben nincs semmiféle hajlam vagy ösztön, mely arra sarkallná őket, hogy minél nagyobb számú utódot hozzanak világra és így az előállítható élelemmennyiséget meghaladó arányban sokasodjanak. Ellenkezőleg: nem sokkal azután, hogy a magasabb iskolázottság, a jobb egészségügyi körülmények, a javuló táplálkozás stb. csökkenteni kezdték a gyermekhalandóságot — és ugyanakkor az új termelési viszonyok között a nagy gyermekszám nem jelentett többé gazdasági értéket, ellenben a meghosszabbodott nevelési időszak a korábbi terheket csak fokozta — megindult a gyermekek számának lemorzsolódása. Mintegy 100 évvel ezelőtt egész Nyugat-Európában egyensúlyi állapot jött létre a termelés növekedése és a gyarapodás között (amibe különösen eleinte a kivándorlás is besegített), sőt nemsokára mind az ipari, mind a mezőgazdasági javak termelése jóval gyorsabban kezdett bővülni, mint az emberek lélekszáma. Ez — a búskomor malthusi elvárásokkal szöges ellentétben — csakhamar a gazdasági viszonyok általános, valamennyi

társadalmi osztályra kiterjedő javulását von-
ta maga után.

Népesedési szempontból azonban a helyzet
általános javulása nem bizonyult egyértel-
műen kedvezőnek; ellenkezőleg: a házas ter-
mékenység éppen a nagyobb anyagi jólét
és a fokozódó kényelemszeretet hatására
csökkent, amit azonban hosszú időn át ki-
egyensúlyozott a gyermekhalandóság további
mérséklődése és az átlagos életkor meghosz-
szabbodása. Egy idő után azonban nyilván-
valóvá vált, hogy a modern élet követelmé-
nyei, az új gondolkodási és erkölcsi sémák
elterjedése és meggyökeresedése a korábbi
családeszményt alapvetően megváltoztatták.
„Dívatjamúlttá” vált a több gyermek, a fia-
tal anyák zöme két gyermeket tervezett, de
azután gyakran az *egy*kével is megelégedett
és az *egy*se sem ment többé ritkaságszámba.
A két világháború között az érintett lakos-
ság fokozatosan öregedni kezdett, és a tény-
leges fogyás is küszöbön állt. A harmincas
évek nyugati demográfusai a folyamatot
visszafordíthatatlannak hitték.

A második világháború után azonban vá-
ratlan fordulat következett be. A gazdasági
helyzet gyors javulása, a fellendülés tartós
volta, a nagyobb biztonság érzése kedve-
zően hatott a termékenység alakulására. Kül-
önösen a legjobb módban élő családok kö-
rében terjedt el egyre inkább a sokgyerme-
kes családeszmény. Ekkor keletkezett az az
azóta sem megcáfolt elmélet, mely szerint

bizonyos jövedelemszintig a jövedelem növekedése csökkenti, azon felül növeli mind a kívánt gyermekek számát, mind a tényleges szaporulatot.

Az általános demográfiai fellendülés azonban csak a hatvanas évek végéig, a hetvenesek elejéig tartott. A fogyasztói társadalmakban felnőtt fiatalabb nemzedékek az apák sok más eszményével együtt a *nagyobb jólét — több gyermek* „jelszavát” is elvetették. Lázadásuk az apai eszmények ellen egybeesett az úgynevezett „szexforradalom”-mal és a korszerű termékenységgátló szerek elterjedésével. Megindult a női termékenység vészes csökkenése.

Az egyéni életre ez egy ideig — legalább is látszólag — nem hatott kedvezőtlenül. A csökkenő számú utód anyagi jóléte növekedett. Mihelyt azonban a házasságon belüli és kívüli születésellenőrzés nem korlátozódott többé egyes társadalmi rétegekre, szubkultúrákra vagy néhány kisebb-nagyobb etnikumra, vallási közösségre, hanem a társadalom valamennyi osztályában elterjedt, a súlyos árnyoldalak egyre inkább kezdtek megmutatkozni. Csökkent a kenyérkeresők, a termelők száma,⁴¹ megbomlott a fiatalabb és idősebb korosztály közötti egyensúly, növekedett a nyugdíjasok eltartási terhe. Mindinkább nyilvánvalóvá vált, hogy a nem növekvő társadalomnak, jelképesen szólva, jövője építése helyett múltjára — vagyis

öreggondozásra, betegápolásra — kell fordítania jövedelme jelentős részét.

Az elmúlt fél évszázadban emellett az is bebizonyosodott, hogy a népesedési egyensúly megbomlását, a házas termékenység vésszes csökkenését gazdasági, társadalmi és tömeglélektani okok egyaránt előidézhetik. Így például erősen mérséklődik a termékenység nem csupán a nagy gazdasági válságok idején és a különböző fajtájú társadalmi ellentétek kiéleződéseinek korában, hanem a nagy bizonytalanságok és félelmek időszakában is. Továbbá a gazdasági helyzettől úgyszólván függetlenül apad a termékenység mindazokban az országokban, amelyekben — többnyire történelmi eseményekre visszavezethető okokból — az általános társadalmi-politikai és lélektani viszonyok nem a népi derűlátás irányában hatnak. És végül általában igen lanya a gyarapodási kedv a legtöbb olyan kisebbségi népcsoport soraiban is, amely már régebben túljutott a patriarchális fejlődés szakaszán, és amelynek azonosság-tudatában zavarok lépnek fel.

Mindezeket a tágabb összefüggéseket — a fejlődés későbbi irányzatairól nem is szólva — fél évszázaddal ezelőtt Fülep Lajos maga építette zengővárkonyi könyvtárszobából, természetesen nem láthatta. Csak annyit tudhatott egész biztosan, hogy a dunántúli földművesnép körében súlyos „betegség” kapott lábra, és minthogy egy ember tehetetlenül áll ezzel a vészes kórral szemben, olyan

harcostársakra kell szert tennie, akikkel összefogva mozgósítani tudná az országos közvéleményt. Riasztására, ha nem is nyomban, hanem csak néhány évi késéssel — amikor a helyzetet az időközben kitört gazdasági világválság még veszedelmesebbé tette — kerültek is ilyen harcostársak. A Nyugat c. lap köré tömörült jeles írógárda — Illyés Gyula, Babits Mihály, Schöpflin Aladár, Braun Róbert, Harsányi Gréte — szegődött Fülep Lajos ügye mellé, és együttes erővel sikerült is felrészniük az egész akkori haladó magyar közvéleményt.

Minthogy riasztásuk egybeesett Hitler 1933. évi uralomrajöttével és a német expanziós törekvések jelentkezésével, érthető, hogy a dunántúli magyarság pusztulását felpanaszoló szerzők nem annyira a nemzetközi összefüggéseket vizsgálták, mint inkább a „kapu előtt álló” horogkeresztes veszedelmre figyelmeztettek. De vizsgáló szemüket Európára vetve, valahol a lelkük mélyén azt is érezték, hogy ami ma csak az ő ügyük, az holnap európai létkérdéssé terebélyesedhet. Világosan kiderül ez Illyés Gyula alábbi soraiból:

„Ha a magyarság pártján beszélek, azt szinte kozmopolitizmusból teszem. Akármelyik belső-afrikai néger törzs ügyében is megtenném, ahogy Gide tette. A népek iratlan nemzetközi jogára hivatkozom. S mint egykor Vörösmarty, a veszteségre, amely őket is érheti.”⁴²

A Nyugatban lezajlott egykori vitát nem a szenvedélyek magasra csapó hullámai vagy a tunya közöny pellengérré állítása teszi mindmáig emlékezetessé és figyelemre méltóvá, hanem az, hogy csak a mi távlatunkból — fél évszázad eltelte után — ítéltető meg a valódi értéke és jelentősége az akkor elhangzott súlyos szavaknak.

A Nyugat egykori olvasóinak zöme például alighanem igazat adott a szociológus Braun Róbertnek, aki jó gyakorlati érzékkel úgy ítélte, hogy az egyke elleni küzdelemnél előbbre való a még mindig rendkívül magas gyermekhalandóság elleni harc, és ehhez még hozzáfűzte: „Noha sokan állítják ma is Magyarországon, hogy az egyke tette tönkre Franciaországot, mégis azt hisszük, hogy Franciaország vagy az erdélyi szászok helyzete kevésbé elrettentő, mint például a kínaiaké vagy a hinduké.”⁴³

A szociológus gyakorlati igazságával Illyés Gyula szembeszegezte a maga ösztönös aggodalmon és népszerűtlen nyugvó történelmi és társadalmi igazságát, és egyúttal keményen kikelt az ország fővárosának — vagyis a kormányzóköröknek, a gazdasági és szellemi élet vezetőinek — nemtörődömsége és vállrandító közönye ellen is.

A két *igazság* párharcát az elmúlt évtizedek orvosiológiai fejlődése döntötte el. A magas gyermekhalandóságon sikerült felülkerekedni, ellenben az egyszer gyökeret vert egykés családeshmény azóta csak még inkább elharapódzott. De Braun Róbertet is

igazolta utólag a történelem. Ma aligha kel-
lene valakit is meggyőznie arról, hogy a
harmadik világ vészesen sokasodó éhezői
sajnálatra méltóbbak a fogyasztói társadal-
mak gyermektelen polgárainál. A *történelmi
szintézis* azonban még hátra van. El kell
jönnie annak a napnak is, amikor mindenki
belátja majd, hogy a két nagy „népbeteg-
ség”: a *népesedésrobbanás* meg a *fehér pes-
tis* egyaránt halálos veszedelem, és a két-
frontos harc elkerülhetetlen.

Amióta köztudomásúvá vált, hogy az
NSZK, Svédország és Ausztria mellett az
NDK-ban és Magyarországon a legriasztóbb
a népesedési helyzet,⁴⁴ a szomszédos ország
sajtója ismét riadót fújt, nagy viták, anké-
tok, tudományos vizsgálatok, politikai-erköl-
csi kampányok indulnak mindenfelé. Fata-
lista és tettvágytól duzzadó nézetek csapnak
újból össze, olykor ismét hallatja szavát a
vállrándító közömbösség is, de nem kétsé-
ges, hogy ma már óriási túlsúlyban a tenni
akarók vannak. Hogy pontosan mit is kell —
mit is *lehet* és *szabad* — tenni, abban még
meglehetősen eltérők a vélemények. De Ba-
bits alábbi, 1933-ban leírt soraival a legtöb-
ben mégis egyetértenek:

„... az egyke ellen sem akarnék törvé-
nyes üldözésekkel, a nő jogaiba, az egyén
szabadságába való beavatkozással védekezni.
Bizonyos, hogy nem is lehet... De valami
védekezésnek muszáj lenni és nem szabad'
hallgatni...”⁴⁵

Nem szabad hallgatni! Megfontolandó szavak ezek az ugyancsak súlyos népesedési problémákkal küzdő romániai magyar és más nemzetiségűek számára is.

SEMLYÉN ISTVÁN